

Н.О. Власова, канд. екон. наук, проф.
О.С. Ковінько, асп.

СУТНІСТЬ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ФОРМ І ВИДІВ КОНЦЕНТРАЦІЇ

Уточнено сутність поняття «концентрація», визначено та систематизовано основні її види та форми.

Уточнена сущность понятия «концентрация», определены и систематизированы основные ее виды и формы.

The essence of concept «concentration» is refined, its main kinds and forms are determinated and systematized.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Укрупнення організаційних структур національного бізнесу є наслідком природних економічних процесів інтеграції підприємств у середовище світового господарства, яке характеризується жорсткою конкуренцією.

Загальновідомо, що зосередження виробництва в усе більших масштабах на окремих підприємствах стає об'єктивно необхідною умовою впровадження більш продуктивної техніки, прогресивної технології й досконалої організації праці, що забезпечує їх конкурентоспроможність за рахунок поліпшення всіх техніко-економічних показників виробництва та збуту продукції. Великі підприємства більш схильні до впровадження інноваційних та інвестиційних проектів, досягнень науково-технічного прогресу, тому що мають достатній розмір фінансових та інших ресурсів. Усе це свідчить про актуальність сучасних досліджень у галузі концентрації виробництва й підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми концентрації розглядаються в багатьох наукових працях, які стосуються організації промислового та сільськогосподарського виробництва [1–4]. Щодо торговельної галузі, то питання концентрації виникають здебільшого лише у зв'язку із сучасними тенденціями розвитку торговельної мережі [5–7]. Теоретичні аспекти розуміння сутності, складності, особливостей та ефективності процесу концентрації в роздрібній торгівлі ще не знайшли відповідного висвітлення в науковій літературі.

Мета та завдання статті. Метою статті є теоретичне осмислення сутності процесу концентрації й визначення її основних видів

і форм, що в подальшому дозволить визначити особливості цього процесу в роздрібній торгівлі.

Виклад основного матеріалу дослідження. В економічній науці не існує єдиного трактування цієї категорії, що пов'язано і з складністю її формування та історико-ідеологічними передумовами. Значна група авторів розглядають концентрацію як одну з форм організації виробництва на базі великих підприємств в сполученні з іншими формами: спеціалізацією, комбінуванням та кооперуванням. Більшість учених під концентрацією мають на увазі процес зростання кількості великих підприємств, на яких зосереджується все більше засобів виробництва, робочої сили та випуску продукції. Інші підкреслюють, що процес укрупнення виробничих одиниць дає можливість зосередити виробництво на меншій кількості підприємств. Деякі відзначають, що це є об'єктивним економічним процесом зосередження виробництва в усе більш великих розмірах у межах одного підприємства.

Ці визначення не є суперечливими. Вони, по-перше, різняться за рівнем розгляду концентрації (народногосподарський, регіональний, галузевий, підприємств), по-друге, пріоритетами основних характеристик: зростання частки великих підприємств; зростання розмірів самих підприємств за обсягом випуску продукції (обсягом діяльності), і сукупність факторів виробництва.

Є й інші точки зору, які дещо відрізняються від загальновідомих. Так, М.М. Іллічов сутність концентрації пов'язує з ефектом масштабу й трактує як зменшення питомих витрат на виробництво одиниці продукції під час зростання обсягу виробництва та його частки в загальному випуску до певного рівня [1]. На нашу думку, такий підхід підміняє поняття концентрації як процесу механізмом формування його ефективності. Базуючись на цій же теорії граничної корисності, І.С. Сокових визначає економічну сутність концентрації як засіб досягнення оптимальних ресурсних пропорцій у межах соціально-економічних систем різного рівня [2]. Ця точка зору є дуже цікавою, але, хоча процес концентрації має за мету оптимізацію розмірів підприємств, він не завжди супроводжується оптимальним співвідношенням ресурсів, які використовуються.

Сутність предмета (поняття) виражається в його визначенні. Із філософської точки зору сутність (лат. *essentia*) – це те постійне, що зберігається в явищі при різних його варіаціях, у тому числі й тимчасових, серцевина буття, невід'ємна якість, без якої предмет неможливо уявити.

Термінологія поняття «концентрація» походить від новолатинського «*concentratio*», тобто зосередження, згущення, ущільнення, ску-

пчування, збирання кого-небудь, чого-небудь у якому-небудь місці (наприклад, концентрація військ, концентрація сил).

Використання цього поняття в економічній науці обумовлено історичними умовами розвитку господарювання. Прогрес продуктивних сил, їх удосконалювання в результаті освоєння людиною нових наукових знань, які матеріалізуються в процесі виробництва, стали об'єктивною технологічною основою процесу концентрації. Перехід від ручної праці до машинного виробництва, «промислова революція», а зараз поява четвертого елементу у системі машин – контролюючого пристрою перетворює – безпосереднього працівника у спостерігача, який стежить за механічною системою.

Технологічний прогрес змінює організаційні основи виробництва: проста капіталістична кооперація – розподіл праці й мануфактура – фабрика та велике машинне виробництво. Це сприяє значному зростанню продуктивності праці. Становлення великого фабричного виробництва, яке має значні переваги перед дрібнотоварним не тільки у сфері виробництва, але й у сфері обігу, що завжди забезпечує їх власникам вищу норму прибутку та конкурентоспроможність, стало новим кроком у розвитку процесу концентрації. Концентрація виробництва тягне за собою концентрацію та централізацію капіталу, про що писав К. Маркс у «Капіталі» як про закон капіталізму.

Економічною основою процесу концентрації виробництва є виникнення таких форм капіталу, які дозволяють контролювати значну частку ринку й дають можливість у певному напрямі впливати на ціни продажу та покупні ціни, нав'язуючи продавцям ресурсів низькі, а покупцям кінцевої продукції – монопольно високі ціни.

Виникнення й відтворення на власній основі капіталів-монополій означає перехід у нову якість, що приводить до нових форм економічної організації. Великі капітали-монополії спотворюють конкурентні начала, надають економічним відносинам іншого характеру, монополістичного, що дозволяє доповнювати й у деяких випадках замінити економічні відносини (відносини купівлі-продажу) юридичними (угодами про розподіл ринків та про ціни, контрактами різних видів та ін.). Підвищується роль трансакцій, які починають впливати на рішення щодо розмірів суб'єктів господарювання, тобто на процесі концентрації.

Незважаючи на різницю в умовах і чинниках, які штовхають господарюючих суб'єктів на збільшення масштабів своєї діяльності, сутність процесу концентрації залишається незмінною. Тому, виходячи з вище розглянутих положень економічної науки, визначимо основні риси поняття «концентрація»: по-перше, це процес (тобто протікання,

хід якого-небудь явища, послідовна зміна станів у розвитку); по-друге, це об'єктивний історичний процес розвитку, який супроводжується збільшенням розмірів суб'єктів господарювання, що дає їм певні конкурентні переваги; по-третє, збільшення відбувається як взаємопов'язаний процес зростання обсягів випуску продукції, реалізації товарів та послуг, обсягів капіталу, праці та інших факторів виробництва, що використовуються суб'єктами господарювання; по-четверте, за межами суб'єктів господарювання (галузь, регіон, народне господарство, ринок) цей процес визначається структурними змінами, а саме – зростанням частки великих підприємств в обсягах виробництва та ін.

Отже, концентрація на рівні підприємства – це процес зростання обсягів виробництва продукції (товарів, послуг) шляхом зосередження засобів виробництва, робочої сили, капіталу в межах окремого підприємства.

Концентрація на рівні галузі (регіону, народного господарства) – це процес зосередження все більшої частки виробництва продукції (товарів, послуг) в межах частки великих підприємств, яка зменшується.

Складність концентрації, багатогранність видів та форм прояву цього процесу, для більш глибокого розуміння її сутності, потребують визначення та систематизації її видів та форм.

Передусім в економічній літературі виокремлюють такі характерні риси, притаманні концентрації, як збільшення розмірів підприємств та частки цих підприємств у загальних показниках галузі, регіону тощо. Тобто різні підходи до оцінки цього явища дають можливість визначити абсолютну й відносну концентрацію.

Розглядаючи концентрацію як процес збільшення, зосередження, можна розподіляти її залежно від об'єкта цього збільшення або зосередження. Це може бути обсяг виробництва, який визначається випуском продукції, обсягом реалізації товарів та послуг. Це може бути обсяг зосереджених у суб'єкта господарювання ресурсів, засобів виробництва, робочої сили та ін. Це може бути обсяг капіталу, що використовується, або інвестицій, що залучаються. Безумовно, зростання цих об'єктів є взаємопов'язаними та взаємозалежними процесами, але вони не завжди збігаються в часі чи просторі.

Концентрація реалізується шляхом різних форм організації виробництва: спеціалізації, комбінування, диверсифікації (універсального виробництва). Концентрація спеціалізованого виробництва передбачає випуск однотипної продукції або виконання однієї стадії у процесі виробництва. Концентрація на основі комбінування – це процес зростання виробництва в межах окремого підприємства за рахунок

комбінування взаємопов'язаних виробництв. Зростання розміру диверсифікованого (універсального) підприємства відбувається за рахунок концентрації різноманітних виробництв, збільшення випуску різномірної продукції.

Наступна ознака за напрямом інтеграції дозволяє виділити горизонтальну та вертикальну концентрації. У ході горизонтальної концентрації підприємство розвиває свою діяльність на одній стадії виробництва, воно зосереджує все більше капіталу та робочої сили, продовжуючи при цьому займатися однією й тією ж діяльністю. Вертикальна концентрація передбачає об'єднання під єдиним керівництвом виробництв, що доповнюють одне одного таким чином, що продукт одного є сировиною для іншого. Підприємство поширює свою діяльність на всі рівні, верхні та нижні, одного й того ж виробничого процесу.

Концентрація як процес може відбуватись із певними кількісними та якісними змінами, що дає можливість характеризувати її як екстенсивний або інтенсивний розвиток. Екстенсивна концентрація являє собою зростання обсягів виробництва на основі нарощування додаткових виробництв, об'єднання їх, створення великих виробничих комплексів шляхом злиття окремих виробництв, які втрачають свою самостійність, що є кількісним зростанням. Інтенсивна концентрація, навпаки, супроводжується якісними змінами: реконструкцією, модернізацією, підвищенням ефективності діючих виробництв тощо. Обидві форми, будучи самостійними, по суті, є взаємопов'язаними відповідно до закону діалектики переходу кількісних змін до якісних.

Концентрацію залежно від ступеня усупільнення праці, тобто рівня участі об'єкта концентрації в суспільному розподілі праці, можна розподілити на галузеву, міжгалузеву та регіональну. Галузева концентрація відбувається в межах виробництва продукції однієї галузі. Міжгалузєва – це зосередження виробництва на усе великих підприємствах за рахунок продукції різних галузей народного господарства. Регіональна концентрація відбиває ці процеси в межах окремого регіону.

Концентрація відбувається на різних рівнях усупільнення виробництва. Кожен рівень включає сукупність одиниць концентрації, який, у свою чергу, є одиницею концентрації для наступного, вищого рівня. Відповідно до рівня здійснення розглядають такі одиниці концентрації: 1) структурний підрозділ (цех) підприємства, який не є самостійним господарюючим суб'єктом (одиниця концентрації – виробнича одиниця, тобто мінімально допустима виробнича потужність і чисельність персоналу для даного виду продукції); 2) підприємство (одиниця концентрації – структурний підрозділ підприємства, цех); 3) галузь (одиниця концентрації – підприємство); 4) міжгалузєвий

комплекс (одиниця концентрації – галузь, що входить до цього комплексу); 5) народне господарство (одиниця концентрації – міжгалузеві комплекси та самостійні галузі).

Процес концентрації по-різному відбувається в короткостроковому та довгостроковому періодах. Якщо на початку збільшення обсягів виробництва здійснюється за рахунок накопичення змінного капіталу, то подальший розвиток потребує залучення та розширення його постійної частини. Це дає змогу розділяти процеси концентрації за часом. Результати розгляду та систематизації видів і форм концентрації наведено в таблиці.

Таблиця – Систематизація видів і форм концентрації

Ознака систематизації	Концентрація
1. За системою оцінки	1.1. Абсолютна 1.2. Відносна
2. За об'єктом	2.1. За обсягом виробництва (випуск продукції, обсяг реалізації товарів та послуг) 2.2. За обсягом ресурсів (факторів виробництва) 2.3. За обсягом капіталу (інвестицій)
3. За формами організації виробництва	3.1. На основі спеціалізації 3.2. На основі комбінювання 3.3. На основі диверсифікації (універсального виробництва)
4. За напрямом інтеграції	4.1. Горизонтальна 4.2. Вертикальна
5. За типом розвитку	5.1. Екстенсивна 5.2. Інтенсивна
6. За участю в суспільному розподілі праці	6.1. Галузева 6.2. Міжгалузєва 6.3. Регіональна
7. За рівнем здійснення (одиницею концентрації)	7.1. На рівні структурного підрозділу підприємства 7.2. На рівні підприємства 7.3. На рівні галузі 7.4. На рівні міжгалузєвого комплексу 7.5. На рівні народного господарства
8. За часом	8.1. У короткостроковому періоді 8.2. У довгостроковому періоді

Висновки. Таким чином, узагальнення та уточнення понятійного апарату, який стосується сутності та систематизації видів і форм концентрації виробництва, дозволяє більш чітко уявляти можливі варі-

анти розвитку цього процесу як у кожній галузі народного господарства, так і на кожному підприємстві. Подальші дослідження будуть спрямовані на визначення особливостей концентрації в роздрібній торгівлі та меж її ефективності на рівні підприємства.

Список літератури

1. Ильичев М. Н. Критический анализ теоретических аспектов концентрации производства / М. Н. Ильичев // Омский научный вестник. Социологические и экономические науки. – 2007. – № 1 (51). – С. 44–47.
2. Соковых И. С. Концептуальный подход к обоснованию оптимального уровня концентрации сельскохозяйственного производства / И. С. Соковых // Вестник Воронежского гос. аграр. ун. – 2011. – № 1 (28). – С. 123–127.
3. Гусев Ю. В. Теоретические аспекты концентрации производства в молочной промышленности / Ю. В. Гусев // Вестник ПАГС. – 2010. – С. 167–172.
4. Осипов Б. А. Концентрация производства как фактор устойчивого развития лесной промышленности / Б. А. Осипов, М. В. Пивень // Вестник ТГЭУ. Вопросы экономики. – 2009. – № 3. – С. 14–16.
5. Трансформаційні процеси в торгівлі України в умовах інтернаціоналізації : монографія / Л. О. Лігоненко [та ін.] ; за ред. Л. О. Лігоненко. – К. : Київський нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 334 с.
6. Внутрішня торгівля України: економічні умови ефективного розвитку : монографія / за ред. А. А. Мазаракі. – К. : КНТЕУ, 2008. – 43 с.
7. Апопій В. Теорія організації та структурна перебудова торгівлі / В. Апопій // Вісник КНТЕУ. – 2005. – Спецвип. 2. – С. 35–38.

Отримано 30.03.2012. ХДУХТ, Харків.

© Н.О. Власова, О.С. Ковінько, 2012.

УДК 65.011.46

Н.О. Власова, канд. екон. наук, проф.

В.Ю. Андросов, здобувач

РЕСУРСИ ТА РЕСУРСНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДПРИЄМСТВ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Визначено основні риси поняття «ресурси підприємств», з точки зору розвитку теорії економіки підприємств та теорії організації, розглянуто теоретичні підходи до розуміння сутності та значущості поняття «ресурсне забезпечення підприємств».